

SZEMPONTOK A MARXIZMUS KELETKEZÉSTÖRTÉNETÉHEZ

(A gondolatszociológiai háttér)

Irta: PEÉRY REZSÓ

1.

A marxizmus keletkezéstörténetéről, pontosabban a fiatal Marx gondolkodói fejlődéséről beszámoló irodalom meglehetősen terjedelmes. Talán azt mondhatjuk, hogy a Marx-irodalom idevonatkozó része a legkevésbé telített a tulajdonképpeni politikai vita hevével, ideológikus elemekkel és ama részletszempontokkal, amelyek ezt a területet különben érthetően jellemzik. Az idevágó irodalom általában két tengely köré csoportosítható: 1. Marx életrajzok, 2. Marxnak a filozófiatörténet klaszszikusaihoz (Kant, Hegel, Fichte, stb.) való viszonyáról beszámoló művek. Az életrajzok Marx gondolkodói, emberi alakjának teljes megformálására törekednek, s ami ezzel együtt jár, a XIX. század legaktívabb politikai pályafutását rajzolják meg s így vállalkozásuk túlnagy ahhoz, hogy a kifejlődés problémájánál időzhessenek (talán *Kant! Vorländer* könyve kivétel itt, mert immár új források alapján bővebben foglalkozhatik a fiatal Marxszal, bár nélküli a kitűnő *Rühle* perspektivikus látását, elegáns stílusát, érdekes szempontjait.) Az életrajzoknak elsősorban kulturtörténeti az elvégeznivalójuk, szorosan vett filozófiai szempontokat nem szabad követelni tőlük. A 2. pont alatt felsorakoztatott irodalomnak az a jellegzetessége, hogy többnyire kantianus, fichteánus, hegelianus álláspontból értékeli Marxnak Kanttal, Fichtevel, Hegellel való összefüggéseit. A fiatal Marxra vonatkozó szakirodalom majdnem gondolatszegény. Hiszen a bölcsészettörténetnek ez már, a szocializmus történetének ez még nem a problémája. A hatalmas és fejlett Marx irodalomban majdnem hiába keresnünk eleddig a fiatal Marxra vonatkozó filozófiatörténeti és szociológiai munkát. Fejlődése problémája nem lett problematikus.

A német idealista spekuláció ismert merésze, *Nikolaj Hartmann* mondja a hegeli dialektikáról szólva: „Die alles begreifende Dialektik versagt vor der Aufgabe sich selbst zu begreifen.” Ez vonatkozik a marxizmus genezise körüli irodalomra is. Az értékes Marx-irodalom túlnyomó részben realista történelmi módszert követ s filozófiai alapvetésében közelebb áll a racionalista determinista, mint az irracionalista és indeterminista felfogáshoz és iskolához. (Legalább is módszertani célkitűzései szerint.) Mégis, aki áttanulmányozza ezt az irodalmat, kénytelen észre venni, hogy a genezis rejtélye előtt a legtöbbször megáll. *Rjasanov*, a neves orosz Marx-filológus új és első ízben teljes Marxkiadása ismét aktuálissá teszi ezt a fejlődésproblémát, melyet teljes egészében nem világított meg, legalábbis nem foglalt össze eddig az idevágó kutatás. Főleg két dolgot hiányolunk itt:

1. Nem történt meg az, hogy valaki a marxizmussal nyert belátást a marxizmus felé fordította volna, (részint ez a középponti problémája *Mannheim Károlynak*.)

2. Filozófiatörténeti és gondolatszociológiai szempontból nem foglalták össze a fiatal Marx gondolati fejlődésének részletes monografiáját,

mely azt a XIX. század gondolattörténeti folyamatának középpontjába állította volna. *Dilthey: Jugendgeschichte Hegels-ének* analogonjára gondolunk itt, a mű részletes gondosságát és impozáns távlatait tartva szem előtt. Pedig ugyanakkor immár könyvtárszerű teljesítményt hozott ki a Marx-filológia...

E soroknak nem célja a „szentnek nyilvánított Marx-tételek skolasztikus átformálása”, melyről olyan gúnnyal beszél *Troeltsch*. Általában nem kíván foglalkozni a problémával az értéktételek szempontjából — ez a marxizmussal foglalkozó filozófiai irodalom legmulandóbb része.² Ahogy a problémát beállítja az implicite ugyis értékelés. — Csupán figyelmeztetni akar a marxizmus keletkezésének ama kérdéseire, melyeket talán a marxi összteljesítmény vizsgálatára irányított kutatás állandóan elhanyagolt.

A kérdés nem meddő. Marxot a bergsoni meghatározással lehetne legjobban jellemezni, ami szerint alkotó munkát végezni annyit tesz, „mint lehetőleg sok multat egy pillanatban összefoglalni és ezzel a jövőt átalakítani próbálni”. A kérdés az, hogyan és miért sűrítette a multnak éppen ezt, vagy amazt a részét a gondolkodó, hogyan folyt le gondolatrendszerének alakulástörténete, rendszerének igazságértékét mennyiben befolyásolják a gondolkodásnak ama történeti medrei, amelyekben elindult, hogy magára találjon.

A feladat természetesen igen sokágú és nehéz, hiszen az anyag maga rendkívüli módon sűríti a XIX. század eszmei és politikai, ideológiai és tudományos harcait s állandóan összegező filozófiai és társadalomtudományos szempontot kíván. Éppen azért célunk csak pár kiegészítő észrevétellel, pár hangsúly-áttolással és figyelmeztetéssel hozzájárulni e keletkezésproblémához két irányban: 1. A keletkezés gondolatszociológiai hátterére és 2. a klasszikus német idealizmusból való kifejlődés menetére.

2.

Miért német eredetű a modern „tudományos szocializmus”? — ez a kérdés egyszerű megfogalmazása. Az emberi gondolkodás fejlődésének milyen érdekes törvényszerűsége az, hogy a XIX. században a politikailag elmaradt és feudális társadalmi keretek között élő Németország, — aminek alig van ipara s modern polgársága, — lesz a bölcsője azoknak a modern társadalomkritikai tanoknak, melyek a par excellence ipari-polgári korszakot jellemzik?

A korszerű gondolkodásban persze a feltételek egyre érettebbek. A zseniális *Vico* óta foglalkoztatja az elméket, a társadalomtudomány koncepciója. (E tudomány antik korszaka után.) Az angol civilizáció már az angol filozófia nagyjaiban (XVIII. század) kiérlelte a társadalomról való perspektivikus gondolkodás hajlamát. Bár ennek alapvetése meglehetősen különbözik a szárazföldi termékektől. Kedvezőbb társadalmi légkörben született meg s így a „pozitivistikus reform társadalombírálatának” lehetne nevezni. (Home óta.) Ahogy talán általában azt lehetne mondani, hogy a demokratikus társadalmi alap ennek a szemléleti módnak kedvez. Ahogy az sem véletlen, hogy a praktikus *Owen* az angol, és *Saint Simon* a francia társadalomkritikus. A társadalmi kérdésekkel foglalkozó publicisztika és filozófiai irodalom az enciklopedisták hatásával nő és erősödik Franciaországban. A *Dictionnaire Philosophique Égalité* (szakaszában *Voltaire* ezt a karakterisztikus mondatot írja: „Il est impossible dans notre malheureux globe, que les hommes vivants en société ne soient pas divisés en deux classes: l'une des riches qui commande l'autre des pauvres qui servent.” A társadalmi osztály és csoport,

mint szociológiai kategória fogalmához *Quesnay* és *Holbach* érkeznek el, akik a fiziokraták gondolatát viszik végig a munkamegosztás társadalmi csoportokat termő szükségéről. Diderotnál, *Helvetiusnál*, *Mablynél* ugyanígy ott van ez a modern társadalomkritikai alapvetés és Roger Picard szerint pl. az értéktöbblet elmélete *Turgotnál* már csirájában fellelhető.³

Ez a társadalmi kérdések felé irányuló bölcsészeti publicisztika általában két pilléren épül tovább: az enciklopedisták konkrét és racionalista társadalombírálatán és Rousseau romantikus normatív kérdéscsoportosításán, s a XIX. század közepe tájt egyrészt a comtei pozitivisták szociológiájához, (a marxizmus grandiózus paralellje) másrészt a utópikus társadalombírálatához vezet. (Proudhon, Fourier, stb.)

Humetól Carlyleig s *Voltaire-Rousseautól Comteig* az angolszász civilizáció és a nyílt tereleken dolgozó francia politikai elmélet a társadalomfilozófia hatalmas skáláját érleli ki a XVIII.-XIX. században.

Németországban ez az idő *Kant*, *Hegel* *Fichte* korszaka. Foglalkozni fogunk avval a feltevéssel, hogy a német klasszikus filozófia Kanttól kezdődőleg hogyan zár magába egy meglehetősen radikális társadalmi probléma-meglátást és megfogalmazást. Viszont tény az, hogy *Lorenz von Stein* 1842-ben megjelent könyvéig a német filozófiai spekuláció a nemzetnevelő Fichte gondolataitól eltekintve nem bővelkedik a konkrét társadalmi probléma-megoldásokban. A társadalmi reform vágya csali egy-két csúcsteljesítményt hat át. (Kant: *Az örök békéről*.)

A civilizatórikus hátramaradás itt élénken érezhető. Hiszen a német valóság ebben a korban a harminc fejedelemség, a feudális önkény, a tapogatózó technikai fejlődés s a zárt patriarkális városok életformája. Ha meggondoljuk ezt, akkor a német, filozófiai fellendülés Kantban és követőiben szinte kompenzáció-számba megy.

Ugy gondoljuk, ha meg kellene felelni arra a kérdésre, hogyan lehetséges az, hogy a modern szocializmus s így Marxon keresztül a modern szociológia is német eredetű európai gondolatszintézis, akkor elsősorban erre az absztrakt gondolat-kompenzatórikus munkára utalnánk. A feudális légkör mozdulatlanságába csukott német gondolkodók gondolatban és eszmékben csinálják végig a fejlődést. Előttük nincs konkrét és részleges társadalmi probléma, hanem a társadalom problémája, melynek felérett válságán spekulatív uton igyekeznek segíteni. A német filozófia metafizikus köntösben ugyan, de középpontilag foglalkozik ezzel a problémával. Itt tehát mégegyszer az elméleti kompenzálás izgató példájával állunk szemben. Bizonyos az, hogy a szocializmus marxi megfogalmazásának fejlődésében észrevehető a változás: az elméleti, logikai, pszichológiai alapvetés tisztára a hegeli filozófia hatása alatt keletkezik, a konkrét empirikus társadalombírálat létrejötte a fejlett angol civilizáció keretei között.

Az életrajzok egyetértenek abban, hogy a fiatal Marxt bonni és berlini diákkorában a tulnyomóan tanárokból, teológusokból, bölcsészettanhallgatókból és írókból összeverődő ifjúhegeliánus csoport forrongó, lüktető élete serkentette az előbbieket átgondolására. Az ifjúhegeliánizmus olyan eltérő szellemi áramlatok szülője (baloldali teológiai kritika, új német liberalizmus, anarchizmus, modern szocializmus), hogy tudunkkal nincs olyan összefoglaló munka, ami e csoport autonóm életébe világitana bele s a „közös pubertást” mutatná meg, melynek az ismert szétválás előtt kellett lezajlania. Szorosan vett bölcsészettörténeti jelentősége ennek a mozgalomnak nem korszakalkotó. Amíg egy egyetemes gondolattörténet összefoglaló munkáját vállalva nem alakul ki a filozófia, a kulturtörténet és kulturszociológia valamilyen közös műfaja, addig az

ilyen vizválasztó hatású mozgalom jelentőségét, mint az ifjúhegeliánizmus, nem látjuk tisztázottnak.

Mannheim Károlynak, az *Ideologie und Utopie* című könyvében van egy igen érdekes elmélete a gazdaságilag nem kötött intellektuális szellemi középréteg magatartásáról és alkotó szerepéről. *Alfred Weber* — ismert meghatározása szerint — ezt a réteget a társadalmi térben „szabadon-lebegő értelmiségnek” nevezi (freischwebende Intelligenz). Feltevése szerint a gondolkodás e kötetlen kötöttségének, ennek az értelmiségi rétegnek, ennek az elitnek van a legnagyobb esélye a nem ideológikus, a nem egy réteg érdekszférájához kötött, a nem parciális gondolkodás létrehozására, az összérdekek legszerencésebb szemmeltartására. Mannheim hangsúlyozza, hogy nem a szociológiai értelemben vett középosztályra, sem pedig egy programmatikus „juste millieure” gondol itt, hanem a viszonylagos kötetlenségre, arra az előnyre, melyet a poláris érdekszférákkal szemben való közömbösség jelent, a le nem horgonyozottság gondolat-szociológiai többletére. Az ifjúhegeliánusok filozófiai megnyilvánulásait olvasva és kritikai dühére gondolva, ez a weberi meghatározás jut eszünkbe.

A marxizmus keletkezéstörténetéről beszélve még ki kell emelnünk a következőket. A Marx-életrajzok ismert, fogalmazása szerint a fiatal Marxtól a „német polgárság eszmélkedő” harcai nevelték. A mai egyre inkább empirikus alapozás felé tartó szociológia nem tűr ilyen általánosításokat, melyek felettébb rejtélyessé teszik a huszonnégy éves: Marx bölcsészeti megnyilatkozásait. Köztudomású dolog ugyan, hogy Marx radikalizálódása a *Rheinische Zeitung* idejére esik, de ha ennek teljes feltételei szellemi alkatában nem lettek volna adva, akkor ez a folyamat szinte valószínűtlenül és érthetetlenül gyorsnak, irányában és perspektívájában megmagyarázhatatlan ugrásnak látszik. Ugyahogy pontosabban meg kellene vizsgálni mi az a társadalmi keret, amelyben ez az eszmélkedés végbement.

A klasszikus középosztály s a modern polgárság alkatának különbségét kell itt figyelembe vennünk.

Werner Sombart figyelmeztet arra a XIX. század német gazdaságtörténetéről írott művében,⁴ hogy a német középosztály a XIX. század derekán nem burzsoázia a szó angolszász, vagy francia értelemben. „Im Mittelstand vereinigte sich in der Auffassung jener früheren Zeiten alles was nicht zum Adel und nicht zum niederen Volk gehörte. Er trug im unseren Sinne kein ausgespochene Klassegepräge, sondern erschien bald mehr als Gruppe aller mittelmässig begüterten Personen, bald mehr als die Gebildeten.” — Itt tehát olyan középosztályról van szó, mely szociológiai-lag nem kötött, privilégiumokkal nem védett, felfelé és lefelé szigorú korlátokkal nem határolt, középosztály, melyet nem annyira a vagyon, hanem a műveltség és szellemi kultúra határoz meg. Példakép' gondoljunk arra a különbségre, mely a magyar lateiner középosztály és polgárság között fennáll. Az európai fejletlenebb társadalmak történetében él még ennek a klasszikus középosztálynak régi kádere vagy emléke, hiszen elsősorban ez a társadalmi réteg volt az, mely a nemzeti irodalmak rőneszanszát hordozta.

Ugyancsak *Mannheim* jegyzi meg a konzervatív gondolkodásról szóló tanulmányában,⁵ hogy ez a német középosztály a XIX. század elején realiter még túlkevésbé kötött, a kifejlődő kapitalisztikus szerkezetben gazdaságilag még túl kevésbé érdekelt s politikailag közömbös volt, minden új iránt lobbanékony. Gondolkodóinak fejlődés-utja viszont ezért is vezet olyan egymást sarkosító szférákba. (Hiszen elég csak

egyszerűen egymás mellé tennünk e neveket: *Ruge, Bauer, Strauss, Stirner, Lasalle, Marx.*) A német középosztály gazdaságpolitikai közömböségét s minden nézet meghallgatásának készségét benne, a tájékozódás korszakát egy-két kiragadott adattal jellemezhetjük. Ismeretes, hogy Lorenz von Stein könyve, mely a francia szocializmust ismertette éppen a művelt és legműveltebb körökben kelt érdeklődést a negyvenes években. *Paul Mombert*, a kulturstatistikus említi egy tanulmányában, hogy az erfurti királyi akadémia 1837-ben a következő pályamunkát írja ki: „Ist die Klage über die zunehmende Verarmung und Nahrungslosigkeit gegründet, welche Ursachen hat das Übel und welche Mittel bieten sich zur Abhilfe dar?”⁶ Tudjuk azt, hogy Rousseau majdnem egy századdal előbb felelt meg a dijoni akadémia kissé hasonló kérdésfeltevésére. Németországban hetven évvel később indul meg ez a jóindulatú tapogatózás szinte teljesen kötetlenül a társadalmi kérdések felé. Beszélni erről aktuális, nyíltan és szabadon beszélni lehetséges. Egy évszázad élettörténetét meghatározó társadalmi ideológiák csali ilyen légkörben fejlődhetnek ki. (Hasonlítsuk evvel össze a mai gondolattörténeti helyzetet, melyet Bertrand Russel találóan jellemez akkor, amikor megállapítja róla, hogy benne a társadalmi gyakorlattal összefüggő tudományoknak, mint amilyen a közgazdaságtan, szinte kötelességszerűen speciális tolvajnyelvet lehet csak beszélniük.) A negyvenes évek Németországában a tényleges társadalmi fejlődés lassú folyamatának igen érdekes előnye az, hogy a társadalmi probléma elméleti megvitatása áll az előtérben. *Croce* új könyvében (*Európa története a tizenkilencedik században*) így ír a korabeli Németországról: „az u. n. belső szabadság világa meglehetősen kiterjedt volt Németországban... a politikát jó kezekben tudták a hercegek-nél és hivatalnokaiknál, ezek nem is követeltek egyebet, mint minden alattvaló engedelmességét. De a gondolkodás birodalmában merészen haladtak előre”, bár hozzá teszi: „ugyanakkor nem vették észre, hogy a politikai akadályokkal való összeütközni nem akarás egyuttal akarattalanság s a politikai akadályok negligálása volt.”⁷

Ebben a középosztályi keretben jelenik meg „lebegő értelmiségként” a tudományos intézetek körül elhelyezkedni akaró ifjúhegeliánus csoport. Talán az első par excellence városi csoportosulás; hasonló azokhoz, melyek Európaszerte vitaklubok, diákegyesületek formájában alakulnak ki ez időtájt, hogy majd az 1848-as európai forradalmakban vigyék az intellektuális vezető szót. Csak hogy míg az utóbbiak a politikai tett és a közvetlen akció szerelmesei, ezek az elmélet s az intellektuális kritika fanatikussai. Eleven években lépnek fel és verődnek össze. A berlini egyetemen nemrég *Fichte* tartotta beszédeit a német nemzethez, majd *Hegel* foglalta logikus rendszerbe Európa fejlődésének szükségességét. A német klasszikus filozófia hagyománya, etikai radikalizmusa érzik meg itt, de épp úgy a társadalmi változások levegője. Az ifjúhegeliánusok, mint minden szociálisan kötetlen, tipikusan elit értelmiségi csoport ebben a kedvező légkörben teljes mértékben vállalja az ártétkelő szerepét. Egyelőre még nincsenek előttük társadalmi problémák, legfeljebb azoknak mérész mennyei visszfényei a teológiai kérdésekben. Érdekes egy kortárs, a józan *Treitschke* beszámolóját olvasni erről az intellektuális csoportról. Sorai közül még ma is eleven erővel csap ki a mértékletes konzervatív megbotránkozása az alles-Zermalmerek fiatal német seregén.

Ugy hisszük *Lukács György* találó analógiát von, amikor az ifjúhegeliánusokat az orosz národniki mozgalomhoz hasonlítja. Ujabbán több fiatal orosz marxista is utal erre az analógiára. A német középosztálybeli intelligencia hegeliánus csoportjait az jellemzi, hogy nincs politikai kon-

cepciójuk, a társadalombírálatokhoz pedig a Hegel megkezdette teológiai források kritikáján keresztül érkezik el elvont panlogista magaslathoz. Mégis mi a közös ezekben a csoportokban? Laza és heterogén származás; leginkább a középosztályból, esetleg az alsóbb néposztályokból. A társadalom mértékadó érdekcsoportjaitól való távolság. Oda irányuló állandó törekvés, hogy az emberiség és a nemzet összorsát közös fejlődésperspektívában tisztázzák. Minden fennálló radikális bírálata.

A fent említett analógia szempontjából érdekesnek tűnik, hogy az *Athenaeum* c. folyóirat körül (itt jelentek meg a fiatal Marx versei *Wilde Lieder* címen) tömörülő ifjú hegelianus csoport az összekötőtag az 1837-40-es évek Doktor-klubja és az 1842-es „Berlini Szabadok” között magát *Athenienser und Freunde des Volks*-nak nevezte. Az ifjuhegelianusok harca quasi korabeli német értelmiségi élite társadalmi eszmélkedése az absztrakció légkörében, telve támadással a valóság prózai szelleme ellen, a lehúzó tények fatalizmusa ellen, az adott keretek szűk volta ellen, telve a szellem önbizalmával s mély hittel a szellemi erők változtató hatásában. Tulajdonképpen legtöbbször a mult idilljének elvesztése, a középosztály társadalmi harmónia elképzelésének megbomlása a gondolkodásra indító motívum itt. Milyen tipikusak ebből a szempontból a fiatal Engels wuppervölgyi levelei, (Gutzkov: *Telegraf für Deutschland*-jában 1839), melyekben a népművészet kihalásáról s a falú szellemi és fizikai elnyomódásáról ad számot komor képekben: a betörő industrializmus okozta bajokról. Ismeretes, hogy az ifjú Marxnak a földdel való találkozás a Mosel-vidéki vincellérek helyzetének taglalása alkalmából ment végbe a *Rheinische Zeitung* hasábjain. Az ehhez szükséges emberi magatartáshoz az ottani humanista kultúrnevelésen túl elsősorban az ifjuhegelianusok elvont és normatív társadalombírálatának ösztönzése segítette. *Arnold Ruge*, e korszak jeles publicistája, mint ismeretes „filozófiai hegyvártornak” nevezte az ifjuhegelianusokat. Jól sejtve, mi lesz a tevékenységük. A megjelölés tényleg találó, hiszen az ifjuhegelianusok próbálták meg, hogy Hegel misztikus fogalmazásban adott fejlődésfilozófiáját új valóságra alkalmazzák. *Kuno Fischer* találozta, hogy a hegel-i filozófia az 1830-as júliusi forradalom után válságos helyzetbe került: ez a társadalmi változás vetett véget u. i. pillanatnyilag ama békés evolúciós lehetőségnek, az észszerű felfejlődés ama tervének, aminek Németországban a hegel-i filozófia volt a kifejezője, — ezt a perspektívát az alkotmányos monarchia elé varázsolva. Az ifjuhegelianusok annak ellenére, hogy az öregedő Hegel a „hommes d'état” mellé állt a „hommes a principes” típusával szemben, a hegel-i filozófia elméleti alapvetéséből indulva ki, megpróbálják ezt a filozófiát a radikális haladás vonalán értelmezni, mérész tételeiket (minden, ami észszerű, valóság) a német társadalmi és politikai fejlődés követelményeként beállítani (amiről Engels Feuerbachról irt művében olyan pompás szűkszavúsággal számol be). Itt természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a német és a francia társadalmi képlet és fejlődés összeegyeztetésének előrelökő és ellenőrző hatását. (Ez csúcsonyosodik ki; később Feuerbachnál és Heinénél a „gallo-germán elv” lefektetésekor. A radikális francia demokratikus ideológusok hatása döntő jelentőségű volt az ifjuhegelianusokra.) Tudjuk, hogy Marx egyéniségről-egyénségre és könyvről-könyvre fedezi fel tanulmányai számára a francia társadalom-kritika egyéniségeit, elsősorban a francia XVIII. századot.

Lifschitz, egy orosz Marx-filológus rámutat arra a lényeges különbségre, mely az ifjuhegelianus demokrácia-kultusz és a korabeli német liberális gondolkodás között fennállott.⁹ Épp azért hangsúlyoztuk, hogy az ifjuhegelianus csoport kötetlen szellemi alkatú, hogy ezt a különbségeit

megérthessük. Ezek a fiatal ideológusok a német klasszikus bölcsezők erkölcsi radikalizmusából indulnak ki, nem kötött politikai és reálpolitikai megfontolásokból, mint a liberálisok. Épp ezért talán nem pontos Mehring-nek az a meghatározása, mely ezeket a hegelistákat a német polgárosztály ideológiai avant-garde-jának nevezi. Csak emlékeztetni kell a hegelianus kritikára ama polgári egoizmus ellen, mely nem képes az összesség, az általánosság nézőpontjára emelkedni. Vagy gondoljunk arra a hadjáratra, melyet ezek a fiatal ideológusok „a magánérdekek” és a „társadalom atomizálása” ellen folytattak. A hegeli idealizmus nagysága éppen abban áll, hogy ezeket a társadalmi ellentmondásokat a misztikus spekuláció nyelvére fordítva ugyan, de visszaadta. Az ifjú hegelianusok pedig mesterük közös bölcsezetének éppen ebből az összhangra törekvéséből és totalitás óhajából indultak ki.

Itt utalnunk kell a hegeli államkonceptióra, mely a felülről lefelé irányuló változást és reformlehetőségét hordozta magában. Az ifjúhegelianusok ilyen racionalisztikus étatista álláspontból kezdték bírálni a kialakuló polgári társadalom emberi ellentmondásait. Társadalmi ideálijukat inkább a hellén demokráciákban találták meg, mint a modern liberalizmusban. Az ész terrorizmusát hirdették, nem indultak konkrét és realista megfontolásokból. Vannak gondolat-történeti helyzetek, melyekben a gazdasági és politikai közönbösség a gondolkodás számára tág perspektívát nyit. Ilyen volt az ifjúhegelianizmusé is. Persze ebben a mozgalomban fellelhetjük a különféle korszerű hatás szerint való differenciálódást. Marx fichtei és kanti medrekben indulva *Köppen-nel* és *Bauerrel* az európai felvilágosodás hagyományait újította fel s ennek kapcsán sokoldalú és alapos történelmi és politikai búvárkodásba mélyedt, majd a görög felvilágosodás szakaszába. A *„Berlini Szabadok”* mozgalmában már nem vesz részt. Aufklerista tanulmányai már kritikai magatartást parancsolnak ehhez.

Érdekes dolog, hogy Marx nem tartozott az ifjúhegelianizmus legradikálisabbjaihoz illetve, mielőtt a társadalmi probléma szerkezeti megfontolásához érkezett, szakított a lázadó szellem l'art pour l'art kritikájával. A Bauer-fivérek „kritikai kritikája”, az ifjúhegelianusok ellen írja első fiataalkori műveit. (*A szent család, A német ideológia*). Tény az, (hogy ennek a szellemnek indító jelentősége volt nála, s ha a stílus az ember, akkor Marx hozzájuk tartozik még akkor is, amikor támadja őket. Később radikalizmusa nem annyira az önmagáért való támadó kedvé, temperamentumé és stílusé, hanem a logikai elemzése. Nem véletlen azonban, hogy ebből a hegelianus áramlatból nőtt ki Stirner és Bakunin anarchizmusa, ami nem egyéb, mint az emberi és társadalmi szerkezet formáit megkerülő „abszolút kritika” keresztülvitele. Az ifjúhegelianusok küzdelme — mint a hasonló intellektuális csoportoké — az irányadó társadalmi pólusoktól függetlenül eszmélkedő szellemi mozgalom összeütközése az adott társadalmi szerkezettel. Ilyenkor a következő lehetőségek alakulnak ki: reform, új társadalmi koncepció, vagy a társadalmon való túljutás perspektívája. *Bauer*, *Stirner* fejlődése az utóbbit választja, Feuerbach, Marx marad az optimisztikus humanista talajon s a reformot kapcsolja össze a racionális, dialektikusan felfogott új társadalom koncepciójával. Ilyen szempontból tehát tulajdonképpen hagyományos munkát folytat. A német filozófiától örökli az emberhez való beállítottságát, ami később rendszere kiépítésére indítja. Rajta keresztül a materialista történelemfilozófia, mint *Liebert* mondja, magába fogadta az ember idealista etikai meghatározását, úgyhogy ez metodikai alapjaiban amaz ideális emberértékelésen nyugszik, amit Kant és Fichte fejtett ki.¹⁰

A marxi társadalombírálatnak tehát egy radikális értelmiségi csoport eszmélkedésében van a forrása. Ez annál érdekesebb, mert a korabeli Németországban ezidőtájt már erősödtek a szocialista tanok. A korának gondolati áramlataiban mind nagyobb hatásúvá lett a chilialista, őskeresztényi színezetű szocializmus alsó árama. *Mombert* érdekes statisztikát közöl idevonatkozóan, a társadalmi problémáról szóló népszerű irodalom növekedéséről 1840 és 48 között.¹¹ Ezekben az években mintegy százra szökik fel a társadalmi problémáról szóló és szocialista kiadványok száma. Tudjuk, hogy ezekben az években ért ki az alulról jövő társadalmi áramlatok megszólaltatója az u. n. „igazi, vagy német szocializmus”. (*Dronke, Werth, Hess, Grün*), amelynek képviselőitől Marxot mindig igen nagy távolság választotta el. Természetesen nem az erősen demokratikus színezet és a keresztény-humanista jelleg, hanem a filozófiai alapvetés volt az a punctum saliens, amiben egymástól elkülönöztek. *Brügel* Kautsky-antológiája érdekes összkepet ad ezekről a Proudhon hatása alatt álló őskeresztényi szocialista gondolkodókról, az újkeresztény közösség-gondolat német apostolairól, akikre felvillanyozólag hatott a juliusi forradalom, akik a „békét a kunyhóknak, háborút a kastélyoknak” népies jelszavát hirdették, vagy az államszocializmus perspektíváját vázolták fel a közösségi demokrácia eszméit élesztgetve. (*Ludwig Gall, Georg Büchner, Ludwig Weidig, Theodor Schuster*).¹² De a mélyben már alakultak a munkásszervezetek első csirái, (a „megvetettek szövetsége” tagjain keresztül), akik többnyire elszánt mesterlegények lehetnek, már az ipari proletariátus kezd tudatra ébredni és ideológiát termelni léte bizonytalan mesgyéin. Milyen érdekes és jellemző a társadalmi kötöttség és a hozzá tartozó ideológia viszonyára, hogy amikor a fiatal értelmiség felszabadítja magát a teológiai őskor világától, mely a modern gondolkodásnak épp úgy utjában állott, mint az esedékes társadalmi fejlődésnek, a korai proletariátus Németországban őskeresztényi formákban fejezi ki magát, éppen a kereszténységgel védekezik a weitlingi típusú ideológusokat termel. Nyilvánvaló dolog, hogy hamis valamely társadalmi réteg és tudata között egyenes összefüggéseket keresni s nincs rosszabb nyomravezető kifejezés, mint a „tükrözés”, amit ezzel kapcsolatosan használunk. (Az összefüggés ellentmondásaira és paradoxonjaira már Thalheimer Spinoza tanulmánya is rámutatott.¹³) A proletariátus őskeresztény mezben lép a társadalmi gondolkodás porondjára.

Marx párhuzamosan fejlődik mindezzel, de szinte teljesen távol áll ennek az alsó áramnak a légkörétől. Már csak ott találkozik vele, ahol *el* kell válnia tőle — a bruxellesi Weitling vitában. Az európai gondolkodás új társadalomtudományi szintézise, a marxi gondolatkoncepció nem tud egyezni a szubjektív humanista chilializmussal. Az bujtatottan továbbél a szocialista szekták medrében, hogy a történelmi fejlődés folyamán később ismételtelen jelentkezzék a tudományos szocializmus életében.

Eddig észrevételeinket következőképpen foglalhatjuk össze: a marxi gondolatrendszer kulturszociológiai alakulás-történetét vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagynunk a következő tényezőket:

1. A német polgárság fejletlensége, a német középosztály patriarkális kialakulatlansága a XIX. század elején.
2. A szociálisan kötetlen értelmiség (ifjúhegeliánusok) eszmélkedése, mint radikális lökőerő minden érték átértékelése felé.
3. A fiatal Marx **par excellence** filozófiai kiindulása és **elszigeteltsége** a kor szocialisztikus-chilialisztikus alsóbb gondolat-áramaitól.
4. Németország monarchisztikus szerkezetének gátló hatása az eszmék és tervek megvalósításában; a reformszellemű fiatal értelmiségi ré-

teg gyakorlati működésének megvalósíthatatlansága.

5. Az így keletkezett elméleti kompenzáció és elvont kiindulás a társadalmi gondolkodásban. Ez a gondolkodás elsősorban nem reform-civilizatórikus, hanem kulturfilozófiai feladatokat szab magánk.

Marad még egy igen lényeges, ha bizonyos mértékben nem is döntő háttértényező, amit lehetetlen ki nem emelni: a negyvenes évek kultur-légtörésének az a jellegzetessége, mely nagy mértékben kedvezett a társadalmi elképzelések kombinációinak s a nagy társadalmi alapvetések megszületésének. A politikailag nyomott életű rajnai határon túl ott fejlődik gondolatban és cselekvésben a juliusi forradalom óta ismét felizzó erővel a francia társadalmi gondolkodás, az egyik elképzelés a másikat váltja fel a reformtól az utópiáig, a nemzeti munkaműhelyektől Ikariáig. A német társadalmi szerkezet kialakulás előtt áll. A kombinatív eszmei erőknél szabad terük nyílik. Az alakuló tudat heve járja át a német ideológusokat, eszme eszmét vált ki, gondolat gondolatot, a kérdések elvont, majd egyre inkább gyakorlati rétegébe ereszkedve.

Ez az új társadalomkritikai filozófia keletkezésének általános kulturszociológiai háttere. Ez az a szélesebb keret, ami a számtalan változatot és lehetőséget meghatározva utat enged a lélektani és individuálszociológiai tényezők játéknak, az ösztön, az intuíció és az értelmi teremtőmunka kiszámíthatatlan erejének. De a kérdést erről az oldaláról megvizsgálni már nem tartozik e tanulmány hatáskörébe...

1. Philosophie des Deutschen Idealismus. Hegel 1929; Walter Gruyter; 161. o. — 2. Ez a munka nézetünk szerint elsősorban a mai szaktudományok feladata melyeknek korabeli eredményeire a szemlélet felépül. — 3. Die Klassenkampf-theorie im Vorabend der französischen Revolution. Archiv für die Geschichte des Sozialismus und Arbeiterbewegung, I. évf. 434. o. — 4. Deutsche Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert. Berlin 1931. 444. o. — 5. Das Konservative Denken. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 67. kötet, 109. o. — 6. Aus der Literatur über die soziale Frage... in Deutschland in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. — 7. Benedetto Croce: Geschichte Europas im XIX. Jahrhundert 73. o. — 8. Hegels Leben, Werke und Lehre. Geschichte der Philosophie. Heidelberg, Winter. I. 194. o. — 9. Karl Marx und die Aesthetik, Internationale Literatur 3. évf. 129. o. — 10. Handwörterbuch der Soziologie; Herausg. v. Alfred Vierkanndt, Stuttgart, Enke 1931. 500. o. — Paul Mombert v. i. m. — 12. Der Deutsche Sozialismus von Ludwig Gall bis Karl Marx. Hess Verlag. Wien-Leipzig 1931. — 13. Thalheimer, Deborin: Spinoza stb. 15. o. Verlag für Literatur und Politik. Wien-Leipzig.

HEINRICH HEINE: NÉMETORSZÁG

Átköltötte: FALUDY GYÖRGY

NÉMETORSZÁG

APOTHEÓZISA

...A teutoburgi erdő lánepzői
mögött hervadt pusztákat ért a chaise-em.
Harmadnap este volt, midőn az égen
felkuszta lassan Hamburg házaí.

Igy értem hazá, lila alkonyon:
sós szél köszönt — rég ismerős lehellet —
halászkok álltak lenn az Elba mellett,
s szűnyöggént ültek fenn a halmokon